

Є. В. Герман,

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, м. Суми

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СТЕРЕОТИПИ GOTT 'БОГ' І GOTTESRECHT 'ПРАВО БОГА' У СИСТЕМІ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ НІМЕЦЬКОГО ЕТНОСУ

У статті подано шляхи вербалізації у фразеології середньовісньонімецької мови (XI-XIV ст.) сакральних етнокультурних стереотипів Gott 'Бог' і Gottesrecht 'право Бога', ціннісними витоками яких була середньовісна духовна культура.

Ключові слова: етнокультурний стереотип, національно-культурна конотація, сакрально-етикетні формули, семантична опозиція, стереотип, фразеологічна картина світу, фразеологічний стереотип.

PHRASEOLOGICAL STEREOTYPES GOTT «GOD» AND GOTTESRECHT «GOD'S LAW» IN THE MEDIEVAL CULTURAL WEALTH SYSTEM OF THE GERMAN ETHNOS

The article focuses on the analysis of verbalization ways of sacral ethno-cultural stereotypes of Gott «God» and Gottesrecht «God's law» in the German Middle-High phraseology (XI-XIV centuries). The medieval spiritual culture was valuable sources of these stereotypes. In the article we consider a linguistic stereotype a unit of a language worldview which is ordered with the mind that represents the socio-cultural and historical experience of the ethnic group. A phraseological stereotype is verbalized in terms of permanent ethnic stereotype. Verbalization of sacral stereotypes in the German Middle-High phraseology is a little studied question. It has been found that the semantic structure of the sacred phraseological stereotype got is verbalized in: synonymous names *hêrre, Krist ma heileger geist*; semantic branching of sacral-concepts of a holy person (*got, heilege, bischof, pfaffen*), sacred act (*mêsse, predige, gebet*), a sacred place (*kirche, altare*), a sacred object (*kriuze, hostie*), sacred time (*Kristes tac, ôstertac*); semantic oppositions *sêle 'soul' – lîp 'body'*, *guot 'good' – ûbel 'evil'*, *got 'God' – tiuvel 'devil'*. The Medieval system of values that are verbalized in phraseology *gotesrêht 'God's law'* covered observing the main laws of God and «documents» (*die zêhn gebot; das Neue Testament*), worship (*gote dienen*), servants of God (*engel, prophêt*), God's wrath (*Zorn des Gottes*), God's (Terrible) court (*der jungeste tac*), God's punishment (*obere/nidere helle*) etc. The stereotype *got* was an integral component of the sacral-etiquette statements in the linguacultural minds of Germans in the XIth – XIVth centuries. Stereotypes *got 'God'* and *gotesrêht 'God's law'* are important factors of national and cultural identity of the medieval German ethnicity and the source of the national-cultural formation connotations of phraseology in the German Middle-High period.

Key words: ethno-cultural stereotype, national-cultural connotation, ethno-cultural stereotype, sacral and etiquette formulas, semantic opposition, stereotype, phraseological worldview, phraseological stereotype.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ СТЕРЕОТИПЫ GOTT 'БОГ' И GOTTESRECHT 'ПРАВО БОГА' В СИСТЕМЕ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ НЕМЕЦКОГО ЭТНОСА

В статье представлены пути вербалізації во фразеології середньовісньонімецького языка (XI-XIV ст.) сакральних етнокультурних стереотипів Gott 'Бог' і Gottesrecht 'право Бога', ціннісними истоками которых была средневековая духовная культура.

Ключевые слова: национально-культурная коннотация, сакрально-этикетные формулы, семантическая опозиция, стереотип, фразеологическая картина мира, фразеологический стереотип, этнокультурный стереотип.

Постановка проблеми. Стала структура свідомості, яка виражається в різних семіотичних кодах, певна стандартна ментальна модель мислення, дії, поведінки, що ідентифікує етнос, відтворює своєрідність національної культури, трактується в науці як стереотип. У розвідці мовним стереотипом вважатимемо впорядковану свідомістю одиницю мовної картини світу, що уособлює соціокультурний та історичний досвід етносу; фразеологічним стереотипом – вербалізований у статих висловах етнічний стереотип.

Аналіз останніх досліджень. Феномен «стереотип», який вивчається науковцями різних галузей, – психологами, соціологами, культурологами, когнітологами, етнопсихолінгвістами, етнографам тощо (Ю. Д. Апресян, Є. Бартмінський, В. В. Красних, У. Ліппманн, Ю. О. Сорокін, Н. В. Уфімцева, А. Шаффа та ін.), – диференціюється на соціальний, ментальний, культурний, етнокультурний, мовний та ін. Мовознавці досліджують стереотипи в аспектах етнопсихолінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології тощо (І. І. Брага, В. А. Буряковська, В. В. Воробйов, В. Б. Кашкін, В. І. Карасик, А. В. Карасик, Л. П. Крисін, В. А. Маслова, В. А. Пищальникова, Н. А. Оніщенко, А. М. Приходько, Ю. О. Сорокін, та ін.). Реалізація стереотипів у фразеологізмах – актуальне й не достатньо вивчене питання лінгвокультурології (К. Даніельс, К. Льюфлер, В. І. Школяренко, Й. Штернкопф). Вербалізація сакральних стереотипів у середньовісньонімецькій (свн.) фразеологічній картині світу (ФКС) залишається мало дослідженим напрямом лінгвістичних розвідок.

Мета статті – з'ясувати, як середньовісні духовні цінності та національно-культурні конотації втілюються в значенні ФО свн. мови, відтворюючи сакральні стереотипні риси німецького етносу.

Виклад основного матеріалу. Домінантним етнокультурним стереотипом німецької лінгвокультури XI-XIV ст. та фразеології цього періоду був *Gott 'Бог'* (mhd. *got*, ahd. *got*, as. *god*, germ. **guda*, **gudaz*, **guda*, **gudam*, idg. **ghau-* [4, с. 167]). Стереотип *got* – універсальний культурний знак, який становить значний сегмент ФКС свн. мови.

Основою християнства (*kristengeloube «christlicher Glaube, der rechte gelouben»*) є беззастережне вручення себе у владу Бога (*gotemaht*), тобто стосунки цього типу мають характер не договору або обміну, а безумовного дарунку [6, с. 440]. Для середньовісньої культури характерні дві ключові ознаки: корпоративність і панівна роль релігії та церкви [2, с. 58].

Аналіз ФКС свн. мови показав, що стереотип *got* мав синонімічні номени; крім *got*, фіксуємо *hêrre, Krist ta heileger geist: wizze Krist 'Бог його знає'; heileger geist 'Святий Дух'; unser/heilige hêrre 'наш Господь'; daz si unserm herren selten dankent; unser herre saz ze einem mâle ûf einem brunnen, wan er was müede*. Фіксуємо синонім *hêrre* також у ФО зі значенням «тайна, свята вечеря»: *zuo unserm hêrren gân, unseres hêrren licham, der licham unsers hêrren, gotes lich(n)amen, gotes lich(n) amen nêmen/emphâhen; der mensche, der vriliche will und mac ze unserm herren gân; daz er zu jungist bîchte und unsirs hêrren licham mit dem heiligen ole nam; er nam gotes lichnam* [3, с. 172, 211; 5, с. 798–800, 1259–1260, 1736–1737]. Синонімічний номен *hêrre* підкреслював верховенство й всевладність Бога.

Стереотип *got* у свн. період не втратив своєї первинної семантики. Для середньовічної людини *got* – це:

– всесильність, бо становить найвищу духовну інстанцію, має вищість над усім; Його життя – безкінечне, Його ім'я – вічне: *got gebietet über jmdn* 'смерть, Бог попросив'; *dā vür si got* 'Бог це відверне'; *swaz got wil, daz muoz geschēhen/ergān* 'на все воля Божя'; *got gab, got nam* 'Бог дав – Бог і забере'; *und sie, daz got über dich gebiete, so bis veste an dem tode; were aber, da vor got si, das ir keine vordurbe; ez sprichet der vil wīse bote, swaz gefüezet si von gote daz scheidē niht des menschen rāt;*
– правда й істина: *bī got, weiz got* 'воістину, дійсність, насправді', *got weiz* 'ніхто не знає, крім Бога'; *ich swer bī gote, wenne ez ist war; got von himele weiz wol mīn willen; weiz got, ir verdamten, ir habet die spīse verlorē* [3, с. 172–179; 5, с. 1051–1054].

У XI–XIV ст., крім *burcrēht* і *lehenrēht*, існував ще один вид права – *gotesrēht* 'право Бога'. У системі середньовічних цінностей, вербалізованих у фразеології, виділяємо таке розуміння *gotesrēht*:

– дотримання основних Божих законів і «документів», в яких описуються взаємини між Богом і людьми, стосунки між людьми: *das Alte Testament* 'Старий Завіт', *das Neue Testament* 'Новий Завіт'; *daz alte urkunde, alte ē, niuwe ē; In dem heiligen ambe ist alle die heilikeit begriffen dez nuwen vnde dez alten urkundez;*

– Божа служба (*Gottesdienst*): *gote dienen; dō man dā gote gediente;*

– Божі слуги: *engel* 'ангел' (захищає богообраних людей, виконує Божу волю), *rihtere* 'суддя' (вершить Боже правосуддя, охороняє Божі заповіді), *prophēt* 'пророк' (його вустами говорить Святий Дух): *gezieret/gezimieret als(am) ein engel; dā reit vil manec ritter gezieret als ein engel;*

– дотримання 10 Божих заповідей: *die zēhn gebot; die zen gebot wie got beschiet;* Божими настановами та заповідями регулювалося й сімейне життя: заборонялися розлучення (*scheidunge*), позашлюбні відносини, сімейна зрада (*untriuwe*), шлюби з родичами;

– Божий гнів (*Zorn des Gottes*); у середні віки церквою засуджувалися гнів людини, надмірний вияв радості, щастя, суму. Бог смиренним і покірним дає благодать (*ob got wil*); гнівається за негідний вчинок і карає людей хворобами за невіру чи віддаленість від нього, обман, за уклоніння від сповіді, поклоніння язичництву, ересь, ворожіння, розбещеність тощо. Символом Божого гніву були природні стихії *doner* 'гром' і *blizc* 'блискавка': *als ein doner(slac) hēllen/erhēllen, als ein doner(slac) (er)diegen;*

– Божий (Страшний) суд (*das Jüngste Tag (Gericht)*); у свн. ФКС фіксуємо численні синонімічні ФО з таким значенням: *der jungeste tac, der engestliche tac, diu jungeste wīle, daz jungeste zil, diu jungeste zīt, daz jungeste geriht, diu jungeste schīdunge, der jungeste suontac, daz jungeste urteile;*

– Божа кара – потрапляння до пекла (*helle*): *obere/nidere helle, in die helle senden; In welcher hellen waren die guoten vor gotis geburte? In der oberen helle an einer stete, die nahe waz bi der nideren helle;*

– душевне єднання з Богом після смерті (*Glückseligkeit*) – одна з домінант поведінки людини в епоху середньовіччя [3, с. 138, 140, 146, 158, 163, 172, 207, 239, 419; 5, с. 555, 1232–1233, 1323, 1384–1386, 2014–2015].

Аналіз ФКС свн. мови показав, що сакральний стереотип *got* мав багатопланову ієрархічну структуру. Його вербалізація у ФО об'єктивується семантичним розгалуженням таких компонентів:

– священна особа: номені Бога (*got, hēre, Krist, heileger geist, heilege* 'святий'; *bischof* 'єпископ', *pfaffen* 'священник', *dī ākan* 'диякон': *got vaier unser, sun unde heileger geist; got beware jmdn.; unser hēre; phaffen unde leien; wīzze Krist; aller heiligen tac; bī allen heiligen; sō mir heiligen; ir arnet es, samir all heiligen; das sal man tvn in Nouembre noch allir heylogin tak;*

– священна дія: *gote dienen* 'богослужіння', *mēsse, meten, metten* 'меса', *predige* 'проповідь', *gebet* 'молитва', *bigiht* 'сповідь', *gelūbede, gelūbde* 'обітниця', *ābentmāl* 'причастя' *versehen* 'причащати', *buoz* 'спокутування', *vasten* 'постувати' тощо: *Kristes mēsse, diu vinster meten, ein halbe mēsse, Kristes līchamen; zer heiligen kriuzes messe; waz betūtet daz ambt, daz wir zuo vinster metin begant; daz man Kristes messe sunge;*

– священне місце: *kirche* 'церква', *altare* 'престол': *ze kirchen unde ze gazzen/strāze; zunt unde māze zimt zer kirchen unde zer strāze, und ouch zem tische; diu müet uns ze kirchen unde ze gazzen;*

– священний предмет: *kriuze* 'хрест', *hostie* 'просфора', *psalter* 'псалтир'; *daz heilege kriuze, daz criuce durchliden, daz/ ein kriuze (über/vür sich/etw.) machen/tuon, gotes galge; daz heilige kriuze vuorte er dan, dā got selbe die marter leit an; dō wir sīn kriuze nāmen; der keiser tet daz kriuze vür sich;*

– священний час: *Kristes ābent* 'Святий вечір', *Kristes tac* 'Різдво', *ōstertac* 'Великдень', *phingeste* 'Трійця'; *jmds. österlicher tac sīn; si ist mīn österlicher tac, und hān si in mīnem herzen liep; an Kristes ābent spāte; ze wīhennacht an Kristes tage* [3, с. 159–160, 177, 207, 211, 245, 251–253, 292–293, 317, 321; 5, с. 1051–1054, 1259–1260, 1384–1386, 1580–1581, 1736–1743, 2121].

Основний зміст *die zēhn gebot* – любов до Бога і любов до ближнього – відтворено в сакральній лексиці свн. мови та у ФО із семантичними опозиціями душа-тіло, добро-зло, віра в Бога-віддаленість від Бога, Бог-чорт:

– *sēle* 'душа' (mhd. *sēle*, ahd. *sēla*, as. *sēola*, lat. *anima*, germ. **saiwalō*) і *līp* 'тіло' (mhd. *līp, līb*, ahd. *līb*, as. *līf*, germ. **leiba*, **leibam*, idg. **leip-* [4, с. 248, 365]): *sēle und līp, der ewige līp; ein līp zwō sēlen; daz wir an deme urteile varen ze deme ewigen lībe oder ze deme ewigen tōde; Jesus hat uns sele und lip behalten;*

– *guot* 'добро' (mhd. *guot*, ahd. *guot*, as. *gōd*) і *ūbel* 'зло' (mhd. *ūbel*, ahd. *ubil*, as. *ubil* [4, с. 154, 402]): *ūbel unde/oder guot, ēz si/wāre ūbele oder guot, ūbele noch guot, jmdm. ūbel ane stehen, mit ūbele, wem got wol dem nieman ūbel; ich will bī iu belīben und liden ūbel unde guot; daz ir im niemer mē getuot deweder ūbel noch guot* [3, с. 172, 274, 355, 417; 5, с. 863–864, 1605–1606].

Добро (стосунки з Богом, які матеріалізувалися через *minne* 'любов', *genāde, gnāde* 'милість, милосердя') мало заступництво у Бога, а зло (пихатість, задрісність, обман, невірність тощо) засуджувалося. Добро спроможне покарати зло. Отже, можемо виділити семантичну опозицію: *Gottesglaube (geloube an den got)* 'віра в Бога', *beglückende Gottesnähe* 'близькість до Бога' – це добро, а *Gottesferne* 'віддаленість від Бога' – це зло.

У семантичній опозиції до *got* знаходиться *tiuvel* 'чорт', який символізував злий дух (*der bæse geist*), темряву, прокляття й пекло; про людину, яка зробила божевільні вчинки, говорили, що в неї вселився чорт: *deme tiuvelē an daz bein liegen, der tiuvel hāt jmdn. bestanden, der tiuvel nēme/phlēge/schende jmdn./etw., der tiuvel müeze jmds./einer Sache phlēgen, der tiuvel walde jmds./einer Sache, jmd./etw. dem tiuvel ergēben, in tiuvels namen, waz der ūbel tiuvel, gē zuo deme tiuvel umbe golt; der tufel neme elenam vurfuchet si sie imer me; daz du des tiuvels müezest wesen!* [3, с. 160, 405–407].

Стереотип *got* вербалізовано також у сакрально-етикетних висловах:

– звертання: *ach got!* 'Боже мій!'; *ach got, des hilf, das sie ir güte kere zu mir;*

– побажання: *got gebe, daz...; were got, wergot / sō helfe mir got* 'дай Боже...'; *sō dir/iu got* 'Бог з вами'; *got beware jmdn., got muoz/müeze jmdn. bewarn, got hüete jmds., got müeze jmdn. behüeten, got phlēge jmds., got müeze jmds. phlēgen* 'нехай тебе

Бог береже»; *got geb daz ich si noch vinde; lant iuch niht riuwen, so iu got!; got von hymmel muoß uch bewarn!; got muoß in inn seiner hüt haben;*

– прохання, засторога: *entwelle got* ‘Боже упаси’; *(al)so helfe mir got, sam/so mir got* ‘Бог мені допоможе’; *daz/etw. müeze/mohte got erbarmen* ‘Боже помилуй’; *in gote, durch got, durch gotes willen* ‘заради Бога’; *nu enwell got, das ich iemer begange die untugende; als helff mir gott, – sprach er, – ir hant wol gesprochen und recht; nu müeze ey got erbarmen, day ich in hiute gesluoc;*

– благословення: *in gotes namen, got (ge)sëgen jmdn.* ‘в ім’я Бога’; *von gotes genâden* ‘з Божою благодаттю’; *nu koment mit mir, in gotes namen!; got gesegen uch dann, – sprach der ritter, – ich fare hinweg; Rudolf, von gotes genaden Pfalntzgraue bei dem Rein vnd hertzog ze Baiern;*

– подяка: *kenne got* ‘вдячність за дар’; *got danke jmdm., got lone jmdm. (einer Sache), daz vergelte jmdm. got, nu lone dir/iu got* ‘вдячність’; *ich pin zu pettelwerch enwicht, das kenne got ich kann sein nichtgot lone im der diu suone tuo; daz ir mich so sere kleit, daz müeze iu got vergelten;*

– привітання: *got grüeze dich/iuch* ‘доброго дня’; *si(t) mir unde gote willekomen, si(t)/wis gote wilkomen; got grüeze dich, muome, wie gehabstu dich?; nu sit gote willekomen, vil lieben frunde, unde mir;*

– прокляття: *got schende jmdn.; ob du niht bitest, so müez dich got schenden!* [3, с. 172–179; 5, с. 1051–1054].

Висновки. Таким чином, стереотипи *got* ‘Бог’ і *gotesrêht* ‘право Бога’ – важливі чинники національно-культурної самоідентифікації середньовічного німецького етносу та джерело формування національно-культурних конотацій фразеологізмів свн. періоду. Досліджений корпус ФО переконує, що вручення себе у владу Бога – ключова ознака середньовічної культури. Для людини того часу *got* – це всесильність, найвища духовна інстанція, правда й істина. З’ясовано, що семантична структура сакрального фразеологічного стереотипу *got* вербалізована: синонімічними номенами *hërre, Krist* та *heileger geist*; семантичним розгалуженням сакральних понять священна особа (*got, heilege, bischof, pfaffen*), священна дія (*mësse, predige, gebet*), священне місце (*kirche, altare*), священний предмет (*kriuze, hostie*), священний час (*Kristes tac, ôstertac*); семантичними опозиціями *sêle* ‘душа’ – *lip* ‘тіло’, *guot* ‘добро’ – *ûbel* ‘зло’, *got* ‘бог’ – *tiuvel* ‘чорт’.

У системі середньовічних цінностей, вербалізованих у фразеології, *gotesrêht* ‘право Бога’ охоплювало дотримання основних Божих законів і «документів» (*die zëhn gebot; das Neue Testament*), Божу службу (*gote dienen*), Божих слуг (*engel, prophēt*), Божий гнів (*Zorn des Gottes*), Божий (Страшний) суд (*der jungeste tac*), Божу кару (*obere/nidere helle*) тощо. У лінгвокультурній свідомості німців XI–XIV ст. стереотип *got* – невід’ємна складова сакрально-етикетних висловів.

Література:

1. Гаврис В. І. Німецько-український фразеологічний словник : у 2-х т. / В. І. Гаврис, О. П. Пророченко. – К. : Рад. школа, 1981.
2. Гуревич А. Я. Средневековый мир : культура безмолвующего большинства / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1990. – 395 с.
3. Friedrich J. Phraseologisches Wörterbuch des Mittelhochdeutschen / Jesko Friedrich. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2006. – 490 s.
4. Köbler G. Deutsches Etymologisches Wörterbuch / G. Köbler. – Tübingen, 1995. – 484 s.
5. Lexer M. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch / Lexer : in 3 Bd-n. – Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872-1878. – Stuttgart : S. Hierzel, 1992. – Bd. 1–3. – 2262 S. – Режим доступу: <http://woerterbuchnetz.de/Lexer/>.
6. Школяренко В. І. Фразеологічні одиниці німецької мови як відображення картини світу раннього середньовіччя / В. І. Школяренко // Філологічні науки. – Суми : Сум ДПУ ім. А.С. Макаренка, 2007. – С. 433–443.

УДК 811.111+811.161.2–115

І. П. Довбня,

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», м. Переяслав-Хмельницький

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ БІНАРНИХ МОДЕЛЕЙ ПРОСТОРУ В АНГЛІЙСЬКІЙ І УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ У КОНТЕКСТІ ГЕРМАНСЬКОЇ ТА СЛОВ’ЯНСЬКОЇ КУЛЬТУР

У статті досліджено джерела формування бінарності у германській і слов’янській моделях простору на основі мовних фіксацій англійської і української мов, проаналізовано найдавніші просторові уявлення германців та слов’ян, встановлено основні просторові опозиції та їх семантичну цінність, визначено тотожність структурирування бінарного простору германців та слов’ян.

Ключові слова: бінарна модель простору, опозиція, дихотомія, міф, англійська мова, українська мова, порівняльний аналіз.

THE SOURCES OF FORMATION OF BINARY MODELS OF SPACE IN ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES IN THE CONTEXT OF GERMAN AND SLAVIC CULTURES

The article examines the sources of formation of binary character in German and Slavic models of space on the basis of lingual fixations in English and Ukrainian languages, it analyses the most ancient spatial ideas of German and Slavic people, establishes the main spatial oppositions and their semantic value, determines the common structuring of binary space by German and Slavic people. The author reviews the personification of «up» and «down» as the most important opposition for mythological ancient Indo-Europeans’ consciousness and their lingual realization as well as compares the ideas of English and Ukrainian people regarding the division of space into ‘own’ and ‘alien’ which is practically distinguished as mastered and not mastered. The following materials have been used for the article: etymological researches of key spatial ancient Germanic lexemes and Ukrainian cosmogonic carols and folk songs as the most ancient ideas of Slavic people about space, structure of the Universe. Attitude of world cultures towards the opposition up / down in religious sphere, which were manifested in architectural buildings, usually built by people on the hills and high areas, close to heaven gods, are described. The common mythological perception of space gives possibility to duly interpret semantic and typological parallels of spatial Ukrainian lexemes in the context of other Slavic languages and of the English ones on the background of other German languages.

Key words: binary model of space, opposition, dichotomy, myth, English language, Ukrainian language, comparative analysis.

ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ БИНАРНЫХ МОДЕЛЕЙ ПРОСТРАНСТВА В АНГЛИЙСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ В КОНТЕКСТЕ ГЕРМАНСКОЙ И СЛАВЯНСКОЙ КУЛЬТУР

В статье исследованы источники формирования бинарности в германской и славянской моделях пространства на основе языковых фиксации английского и украинского языков, проанализированы самые давние пространствен-